

KIRŞEHİR YÖRESİNDE BERDİ YASTIKÇILIK

“Berdi” Style Pillow Making Tradition in Kırşehir Region

La tradition de l’oreiller au style de “Berdi” de la région de Kırşehir

Yard. Doç. Dr. Filiz Nurhan ÖLMEZ*

ÖZET

Bu çalışmada, Kırşehir yöresinde halen yapılmakta olan berdi yastıkçılığın tanıtılması, kullanılan hammaddeler, araç-gereçler ve yapım aşamaları ile berdi yastık evlerinde çalışanların sorunlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Berdi yastık yapımında; teliz, çadır bezi, yastık halısı, uzun ve kısa kenar demiri, berdi sürme ağacı, tokaç gibi araç ve gereçler kullanılarak, kalıp hazırlama, kılflama, berdi ve çelen basma, kası çekme ve bitirme işlemleri uygulanmaktadır. Yastık evleri için kalfa ve çarık bulunamaması, kalıp hazırlama işinin kontrol edilememesi nedeniyle hazır kalıplarda kalitenin düşük olması, iş yeri ortam koşullarının uygun olmaması ve pazar imkanlarının kısıtlı olması dolayısıyla elde edilen gelirin düşük olması başlıca sorunlar olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Berdi, yastık, yastık halısı, Kırşehir

ABSTRACT

In this research, it has been aimed to recognize berdi pillow making, to determine raw materials, tools and making stages and also to establish some problems and characteristics of workers who work in pillow houses. It was determined that in berdi pillow making several tools were used such as teliz, tent cloth, carpet pillow, long and short iron bar, wooden bar. Also it was found that preparation of block, covering of block, filling of berdi and çelen in covered block, padding and sewing it and ending operations were done. There were several problems in pillow houses. The main problem was not to be found any foremen and apprentice. Also blocks had the low quality because it was out of control, working areas were not enough and suitable, and marketing possibilities were interdicted thus their incomes were decreased.

Key Words

Berdi, home desing, pillow, pillow carpet, Kırşehir

GİRİŞ

Ülkemizin tarihi, maddi kültürü ve halk bilimi açısından büyük önem taşıyan geleneksel el sanatlarımız, fonksiyonel olma ve gelir getirme gibi özelliklerini korudukları sürece varlıklarını sürdürmektedir. Bu özelliklerini kaybetmesi ve el sanatları alanında uğraş veren meslek erbaplarının daha güncel alanlara yönelmesi yok olmalarına yol açmaktadır. Günümüzde bu şekilde yok olmaya yüz tutan ata sanatlarımızdan biri de semercilik olup, bazı yörelerdeki semer ustalarının bu mesleği bırakarak berdi yastık yapımına yöneldiği görülmektedir.

Özellikle dere ve ırmak kenarları gibi

sulak bölgelerde yetişen berdi; hasır, zembil, ip yapımında, semer ve yastık doldurma ve dam örtmekte kullanılan bir çeşit saz olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizde Afyon, Eskişehir, Hatay, Adana ve İç Anadolu bölgesindeki dere ve göl kenarlarında yaygın olarak bulunur. Genelde *berdi* olarak bilinen bitki, Afyon, Dinar ve İncesu civarında *beerdi*, Antalya, Serik ve Belkıs civarında ise *kova* olarak da adlandırılır (Anonim 1993).

Kırsal kesim konutlarında oda boyunca uzanan sedirlerin üzerinde duvara dayalı olarak yaslanmak amacıyla kullanılan, 90-110 cm boyunda, 40 cm genişliğinde, 8-10 kg ağırlığında, ön yüzü el dokuma-

* Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü

sı yastık halısı, arka yüzü halı zemini renginde çadır bezi ile kaplanan, içi berdi ve çelen otlarıyla doldurulan sedir yastıklarına ise “berdi yastık” adı verilmektedir.

Köşe minderi, sedir minderi, sedir yastığı Anadolu'nun hemen her bölgesinde yaygın olarak kullanılan döşeme malzemeleridir. Hammadde olarak ince dalları, ağaç şeritleri ve sazları işleyen el sanatları kapsamına giren berdi yastığın dayanıklı olması köy evlerinin vazgeçilmez bir eşyası olma özelliğini vermiştir.

Kırşehir yöresinde berdi yastık yapımı halen devam etmekte ve yöre halkı tarafından günümüzde de kullanılmaktadır. Kırşehir yöresi ve civarında yastıkçılık semercilikle birlikte gelişmiştir. Semercilikte kullanılan hammaddenin ve araç gereçlerin yastıkçılıkta da kullanılabilmesi uzun yıllar bu iki zanaatın bir arada yürütülmesini sağlamıştır. Ancak semercilik sürecini doldurmuş ve semer ustaları günümüzde de kullanılan ve önemli sayılabilecek bir pazarı olan berdi yastık yapımıcılığına yönelmişlerdir. Yastıkların yüzleri el dokuması halılarla kaplanarak daha gösterişli ve daha nitelikli ürünler elde edilmektedir. Bu nedenle Kırşehir halıları arasında berdi yastıklar için dokunan yastık halılarının yöre için ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Bu çalışmayla Kırşehir yöresindeki berdi yastıkçılığın tanıtılması, kullanılan hammaddeler ve araç-gereçler ile yapım aşamalarının belirlenmesi yanında berdi yastık evlerinde çalışanların demografik özellikleri ve sorunlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmanın materyalini Kırşehir yöresindeki yastık evlerinde üretilen berdi yastıklar, konu ile ilgili olarak çekilen fotoğraflar, yastık ustaları ile çalışanlarına uygulanan görüşme formları oluşturmuştur. 1999 yılının ilk yarısında yörede ön inceleme yapılmış, 1999 Temmuz-Ağustos aylarında Kırşehir'e gidilerek araştırma materyali toplanmıştır.

Kırşehir ilinde 1999 yılında aktif olarak üretim yapan 5 yastık evine gidilerek

ustalar ve diğer çalışanlarla görüşmeler yapılmış, 2001 yılında tekrar edilen çalışmalarla bu alanda meydana gelen değişiklikler tespit edilmiştir. Berdi yastıkçılıkta kullanılan araçlar, yapım tekniği ve çalışanların özellikleri ile sorunlarını belirlemek için karşılıklı görüşme ve fotoğrafla belgeleme yöntemlerinden yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Berdi Yastık Yapımında Kullanılan Hammadde ve Araçlar

Yastık yapımında kullanılan hammadde berdi ve çelen adı verilen bitkilerdir. Berdi *Cyperaceae* familyasının, *Schoenoplectus* cinsinin, *lacustris* L. türüne ait, su kenarlarında yetişen odunsu bir bitkidir. Çelen ise aynı bitkinin yaprakları diyebileceğimiz ince otsu kısımlarıdır. Esas olarak berdi yastıkçılık basit araçlar kullanılarak yürütülen bir zanaat olup kullanılan başlıca araçlar ve fonksiyonları aşağıdaki şekildedir;

Pres; berdi kalıbı hazırlanırken kalıbı preslemeye yarayan elektrikli ya da el ile çalışan bir araçtır.

Teliz ya da çuval; kanaviçe olarak da bilinen berdi kalıplarını kaplamada kullanılan pamuk ya da kenevirden bezayağı tekniğiyle dokunmuş kaba kumaştır (Fotoğraf 1a).

Çadır bezi; yastığın arka kısmına dikilen, pamuklu ve bezayağı tekniğiyle dokunmuş kalın bir kumaştır.

Yastık halısı; 40x110 cm ebatlarında, 32x45 kalitede dokunmuş, yastığın ön yüzüne dikilen el dokuması halılardır. Genellikle yastık halılarında kullanılan motifler ve desen kompozisyonları aynı şekilde olup, kullanılan başlıca desen kompozisyonları göbekli, pençeli ve mihraplı olarak adlandırılmaktadır. Zemin rengi genellikle kırmızı ya da bordo, motiflerde kullanılan renkler ise lacivert, krem, sarı, yeşil, siyahtır.

Uzun kenar demiri; yastığın boyu uzunluğunda, çelenleri teliz içine yastık

boyunca doldurmak için kullanılan bir araçtır.

Kısa kenar demiri; yastığın eni uzunluğunda, çelenleri teliz içine yastık enince doldurmak için kullanılan bir araçtır (Fotoğraf 1b).

Fotoğraf 1a. Teliz

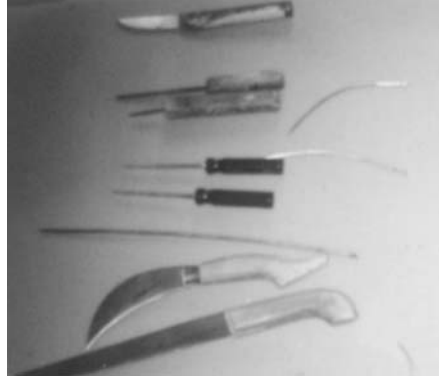
Fotoğraf 1b. Kenar demirleri

Dolgu hammaddesi olarak kullanılan çelen, gevrek ve kırılğan yapısından dolayı işlem görmesi zor olan bir özelliğe sahiptir. Yapılan işlemi kolaylaştırmak amacıyla uzun ve kısa kenar demirleri kullanılmaktadır. Ayrıca bitkileri kırmadan ve ufalamadan dolgu yapabilmek için yastık evinin en tecrübeli elemanı ya da ustanın kendisi bu demirleri kullanarak dolgu işini yapmaktadır.

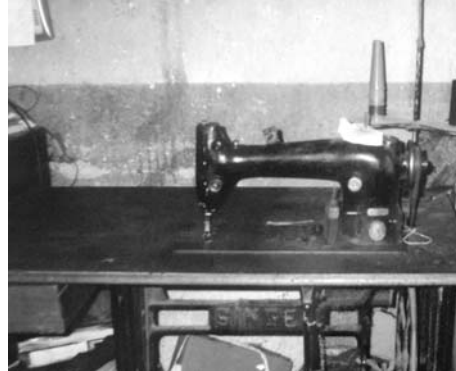
Makas; nylon iplik, teliz ve çuvalı kesmek için kullanılan, büyük ve çelikten yapılmış araçtır.

İğne; çuvalı ve halıyı doldurulmuş teliz üzerine dikmek için kullanılan araç olup, çuvaldız ve yorgan iğnesi olmak üzere iki tipi mevcuttur.

Biz; halıyı telize dikerken, halının kaymasını önlemek amacıyla halıyı yastığa

Fotoğraf 1c. Kullanılan diğer araçlar

Fotoğraf 1d. Dikiş makinesi

tutturmak için kullanılan, tahta kulplu, sivri uçlu bir araçtır (Fotoğraf 1c).

Berdi sürme ağacı; berdi kalıbı ile teliz arasındaki boşlukların doldurulması amacıyla çelenlerin itilmesi için kullanılan tahtadan yapılmış araçtır.

Tokaç; çelenlerin oturmasını sağlamak amacıyla, kılflanmış berdiye vurmak için kullanılan tahta araçtır.

Nylon iplik; telizin açık uçlarını dikmek için kullanılan ince rafyadan yapılmış ipliktir.

Dikiş makinesi; teliz kılıfı dikmek için kullanılan, basit, ayaklı, kalın iğneli dikiş makinesidir (Fotoğraf 1d).

Bıçkı ve eğri bıçkı; berdi kalıbının kenarlarındaki fazlalıkları keserek düzeltmek amacıyla kullanılan kamaya benzeyen araçlardır.

Berdi Yastık Yapım Tekniği

Kalıp hazırlama

Berdi ve çelenler, Afyon Akşehir gölü civarından ve Kırşehir Hirfanlı Baraj gölü civarından toplanmaktadır. İşçiler tarafından biçilen berdiler, göl kıyısında demetler haline getirilip, tamamen kuruyana kadar bekletilmektedir. Kuruyan demetler elektrikli ya da el ile çalışan pres makinelerinde kalıba konup preslenmekte, 90-110 cm boyunda kesilmekte ve dört yerinden birbirine paralel gelen iplerle bağlanmaktadır. Bu şekilde hazırlanan berdi kalıpları, yastık evlerine gönderilmektedir. Kalıp hazır-

Fotoğraf 2. Berdi kalıpları

lama, uzun zaman alan, zor ve yorucu bir işlem olduğu için Kırşehir'deki yastık evleri berdiyi genellikle kalıplanmış şekilde alıp kullanmaktadır (Fotoğraf 2).

Kılflama

İlk olarak toplar halinde ellerinde bulunan telizden 90-95 cm arayla iplik çekilerek kesilecek yerler belirlenmekte, oluşan izlerden kaplanacak berdi kalıbı kadar kesim yapılmakta, kesilen uçlar biraraya getirilerek dikiş makinesinde birleştirilmektedir (Fotoğraf 3a). Sonra dikişli kısım ortaya getirilip, alt kısa kenar dikiş makinesinde dikilerek kapatılmaktadır. Hazırla-

Fotoğraf 3a. Berdi kılflarının dikilmesi

Fotoğraf 3b. Berdi kılflarının geçirilmesi

Fotoğraf 3c. Berdi kılıflarının düzeltilmesi

nan bu kılıf berdi kalıbına geçirilmektedir (Fotoğraf 3b, 3c).

Berdi ve çelen basma

Kılıflanmış berdinin dikilmeden bırakılan üst kısa kenarından kalıplanmamış berdi sapları demetler halinde berdi sürme aracı ile boşluklara doldurulmaktadır (Fotoğraf 4a). Doldurma işlemi tamamlandıktan sonra tokaçla düzeltilmekte ve bu işleme "berdi basma" adı verilmektedir (Fotoğraf 4b). Berdi demetlerinin boyu 2-3 m ol-

Fotoğraf 4a. Berdi basma işlemi

Fotoğraf 4b. Tokaçlama işlemi

Fotoğraf 4c. Uzun kenar demiri ile berdilerin kırılması

duğu için bütün olarak basılması imkansızdır. Bu nedenle uzun ve kısa kenar demirleri yardımıyla önce bükülüp sonra kırılarak yastığın eni ve boyu hizasına getirilip kılıf içine basılmaktadır (Fotoğraf 4c, 4d). Daha sonra kılıfın üst kısa kenarı 6-7 cm'lik bir açıklık bırakılarak çuvaldız ve nylon iplikle dikilmekte, bu aralıktan önce boyu yönünde uzun kenar demiri ile, sonra eni yönünde kısa kenar demiri ile çelenler

Fotoğraf 4d. Uzun kenardan berdi basma

Fotoğraf 5b. Kası çekme işlemi

Fotoğraf 5a. Kası çekme işlemine hazırlık

arada kalan boşluklara iyice doldurulmaktadır. Bu işleme ise “çelen basma” adı verilmektedir. Mümkün mertebe kılıf içerisinde boşluk bırakmayacak şekilde basma işlemi tamamlanmaktadır.

Kası çekme

Berdi kılıflandıktan ve boşluklar doldurulduktan sonra işçiler tarafından ayaklarla çığneme işlemine tabi tutulmaktadır. Berdi ve çelenlerin kılıfa iyice oturmasını sağlamak amacıyla yapılan çığneme işlemi

Fotoğraf 6a. Çadır bezi geçirme işlemi

15-30 dakika süreyle yapılmaktadır. Çığneme işleminden sonra çuvaldız ve nylon iplikle yorgan köpüme ya da kapitone yapma işlemine benzer şekilde, kılıf berdiler ve çelenlerin üzerine 6 ya da 8 yerinden köpünmektedir. Bu işleme “kası çekme” işlemi adı verilmektedir (Fotoğraf 5a, b). Kası çekme işleminin tamamlanmasının ardından kılıfın üst kısa kenarındaki doldurma amacıyla bırakılan aralık yorgan iğnesi ve nylon iplik ile dikilerek kapatılmaktadır. Bu bölüme kadar yapılan işlemlerin tamamına “yastık atma” adı verilmektedir.

Bitirme işlemleri

Basılmış ve kası çekilmiş yastığın arkasına önceden kesilip hazırlanmış olan çadır bezi serilmekte ve dört köşesinden bizlerle yastığa tutturulmaktadır. Daha sonra yorgan iğnesi ve nylon iplik ile dört kenarından kılıf üzerine dikilmektedir (Fotoğraf 6a). Çadır bezi yastığın arka yüzüne sıkıca dikildikten sonra, yastık halısı ön yüze serilmekte ve dört köşesinden bizlerle yastığa tutturulmaktadır. Aynı şekilde kılıf üzerine dikilmektedir (Fotoğraf 6b). Çadır bezi ve yastık halısı geçirilen berdi yastıklar çalı süpürgesiyle iyice süpürülmekte, sabunlu su ile silinip kurutularak satışa sunulmaktadır (Fotoğraf 6c).

Fotoğraf 6b. Yastık halısı geçirme işlemi

Fotoğraf 6c. Berdi yastıklar

Berdi Yastık Evi Çalışanlarının Demografik Özellikleri ve Karşılaştıkları Sorunlar

Kırşehir ilinde 1999 yılı itibarıyla berdicilikle uğraşan 5 yastık evi varken 2001 yılında bu rakamın 3'e düştüğü gözlenmiştir.

Yastık evlerinde usta haricinde iki kalfa ve üç ya da dört çırak çalışmaktadır. Ustaların eğitimi ilkökul, kalfa ve çırakların eğitimi orta dereceli okul düzeyinde olup, kalfaların yaş ortalaması 20, çırakların 15'dir. Ustalar bu zanaatle ortalama 40, kalfalar 11, çıraklar ise 5 yıldır uğraştıklarını belirtmişlerdir. Ustalar berdi yastık yapımını semerci olan babalarından ve dedelerinden öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Yastık ustalarına yöneltilen çırak ve yardımcı bulmakta herhangi bir güçlükleri olup olmadığı sorusuna; yorucu, zor ve zahmetli bir uğraş olduğu için günümüzde gençlerin bu işe ilgi göstermediğini, ayrıca gençlerin yüksek öğrenim görmeye ya da daha kazançlı işlerde çalışmaya eğilimli olduklarından yanlarında çalışacak çırak bulmakta güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir.

Ustalar hammaddeyi ne şekilde temin etmek istedikleri sorusunu ise; zaman ve emekten tasarruf amacıyla kalıp şeklinde olmasını arzu ettikleri şeklinde cevaplamışlardır. Yastıkların hammaddesini kalıp şeklinde alarak daha kısa sürede daha çok sayıda yastık atabilmektedirler. Ayrıca ustalara hammadde temin ederken karşılaştıkları sorunlara yönelik sorular da yöneltilmiştir. Fiyatların oldukça değişken olduğu, hammadde dışardan getirildiği için nakliye problemleriyle karşılaştıkları, istedikleri kalitede hammadde bulamadıkları, bazen kalıpların bozuk çıktığı ve bozuk kalıpları değiştiremedikleri öğrenilmiştir. Ustalar ayrıca hazır berdi kalıplarının bazen saf olmadığını da belirtmişlerdir. Sürekli kullanılmak şartıyla 15-20 yıl ömrü olan berdi kalıplarının arasına çelen karıştırılarak kalıba verildiğini ve bu şekilde gelen

kalıpların sağlam ve dayanıklı olmadığını, ömrünün 5 yılı kadar düştüğünü ifade etmişlerdir. Yastık halılarının temininde ise hiçbir güçlük çekmediklerini, çünkü halıların kendi evlerinde eşleri ya da çocukları tarafından dokunduğunu belirtmişlerdir.

Yastık ustaları çalıştıkları mekanlarla ilgili sorunları olup olmadığı sorusuna; depolama, ısınma, aydınlatma ve tozdan şikayetçi oldukları cevabını vermişlerdir. Çalışılan mekanlar 15-20 m² büyüklüğünde, hammadde deposu, dikiş atölyesi, basma atölyesi, ürünlerin muhafaza edildiği depo gibi bir çok amaç için ortak kullanılan, alan olarak yetersiz ve sağlık açısından elverişli olmayan mekanlardır. Ancak yastık evleri, ustaların kendi malı olduğu ve, kira gideri olmadığı için bu mekanlarda çalışmayı sürdürdüklerini, daha büyük bir yer alabilmek için gelirlerinin yeterli olmadığını, kira giderinden de kaçındıklarını ifade etmişlerdir.

Ürünlerin Pazarlanması ve Kazanç Durumu

Berdi yastıklar çok çeşitli kesimlerden alıcı bulamamaktadır ve pazar imkanları kısıtlıdır. Berdi ustalarına ürünlerini nerelere ve kimlere pazarladıkları sorusuna karşılık olarak; Kırşehir'e gelen turistlere ve yöre halkına perakende, büyük şehirlerdeki tüccarlara ise toptan sattıkları belirtilmiştir. Perakende satışların daha karlı, ancak yeterli düzeyde olmadığı ifade edilmiştir.

Yastıklar altılı takımlar halinde pazara sunulmaktadır. Ağustos 2001 yılı itibarıyla altılı takımın fiyatı 150.000.000 TL, bir tek yastığın fiyatı 30.000.000 TL, bir tek berdi kalıbının fiyatı ise kılıflı bir şekilde 7.000.000 TL, kılıfsız bir şekilde 3.000.000 TL, halı ve kumaşların maliyeti ise 7.000.000 ile 10.000.000 TL arasında değişmektedir. Yastık evlerine bir yastık 16.000.000 TL'ye mal olmaktadır. İki kişi çalışırsa günde 50 yastık atabilmektedir. Yastık evleri kazançlarından memnun olup olmadıkları sorusuna; memnun olduklarını ancak ek bir gelire de ihtiyaçla duyduklarını belirtmişlerdir.

SONUÇ

Berdi yastıkçılık semerciliğin devamı olarak gelişmiş, basit araç ve gereçlerle, küçük ortamlarda, her yaş grubundan insanın yapabileceği bir el sanatıdır. Geçmişte kırsal kesim konutlarında vazgeçilmez bir ev eşyası olan berdi yastıklar özellikle dekoratif, ucuz, ergonomik ve dayanıklı oldukları için günümüze kadar gelebilmiştir.

Kırşehir ilinde berdi yastık yapımı zamana ayak uyduramamış, bu işle uğraşan yastık evlerinin sayısı azalmış ve günümüzde unutulmaya başlamıştır. Berdi yastığa alternatif bir çok ürünün ortaya çıkmasıyla beraber yöre halkı tarafından ev döşemesi aksesuarı olarak kullanımı azalmıştır. Ancak şark köşesi dekorasyonlarında halen aranan bir unsurdur.

Berdi yastık yapımının azalmasında en önemli etkenin eğitim seviyesinin yükselmesi olduğu gözlenmiştir. Berdi yastıkçılık babadan oğula geçen bir zanaat özelliğindedir, fakat yastık ustaları çocuklarını bu işe özendirip yönlendirmemekte, yüksek öğrenim görmelerini istemektedir. Bu durum yastık evlerinin azalmasında önemli bir unsur olmaktadır.

Teknolojik ilerlemeler, yaşam biçimindeki ve beklentilerdeki değişiklikler berdi yastıkçılık gibi geleneksel el sanatlarının ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Günümüzde gerilemiş ve kaybolmaya başlamış bu gibi zanaatları zaman kaybetmeden sistemli bir biçimde araştırmak, incelemek, derlemek, arşivlemek ve uygunsa yörede turistik olarak kazanç sağlayacak tarzda geliştirmenin yolları aranmalı, henüz ömrünü doldurmamış el sanatlarının ülke ekonomisine katkı sağlaması amacıyla tekrar ele alınıp günümüz ihtiyaçlarına uyarlanarak yok olması önlenmelidir.

KAYNAKLAR

Anonim, 1993. Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı:211/2, Cilt:II, Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara, s-631-632